

תקשורת ואלימות בישראל: דבר העורכים

גיליון 22 של **מסגרות מדיה** משיק מסורת חדשה של גיליונות נושא שנתיים בכתב העת. בחירתם של העורך וחברות וחברי המערכת למקד את המבט בממשק שבין תקשורת לאלימות בישראל מעידה על מקומה המרכזי של סוגיית האלימות בחיי החברה והתרבות. מיקוד זה ממשיך מסורת רבת־שנים של מחקרי תקשורת שעסקו בשאלת הקשר בין צריכת מדיה לאלימות. למשל, חלק מתאוריית הבניית המציאות (Cultivation theory), זרם מחקרי מרכזי שהתפתח בשנות השישים של המאה הקודמת בהובלת ג'ורג' גרבנר ולארי גרוס (Gerbner & Gross, 1976), העלה שאלות לגבי ההשפעות המצטברות של הפקתם והפצתם של ייצוגי אלימות בטלוויזיה על המידה שבה תופסים צרכני המדיה את העולם החברתי כרווי אלימות; לגבי השפעתם של ייצוגים אלה על נטיות להתנהגות אלימה; ולגבי התפקיד שהם ממלאים במתן לגיטימציה למעשי אלימות. למרות הביקורת על זרם זה בשיח האקדמי של ימינו (Ozer, 2013; Potter, 2014), תפיסות אלו השתרשו היטב בשיח הציבורי על התקשורת, כאשר את מקומה של הטלוויזיה בתור מקור לאלימות חברתית תופס שיח של חשש מפני השפעת האלימות ברשתות החברתיות ובמדיה הדיגיטליים, המקוונים והסלולריים.

המושג "אלימות" עצמו, וסוג התופעות שעליהן אפשר וראוי להחילו, נדונו בהרחבה בעקבות אריאלה אזולאי ועדי אופיר (2008), אריאל הנדל (2011) הבחין בין אלימות מתפרצת לאלימות מבנית־מערכתית. ייצוגים של אירועי אלימות מתפרצת, שבהם בני אדם מפעילים כוח פיזי או סימבולי במטרה לפגוע ולגרום לנזק בנפש ו/או ברכוש, מציפים מהדורות חדשות ותוכניות אקטואליה ובידור שבמרכזן עומדים קונפליקטים חברתיים. ואכן, מופעים של אלימות מתפרצת נמצאים מזה שנים בלב המחקר על ייצוג תקשורתי. לעומת זאת, אלימות מבנית, שעומדת ביסוד הסדרים חברתיים, לעיתים קרובות סמויים מן העין, אשר מצמצמים את החירות והאנושיות של הנפגעים מהם, לא זכתה לעיסוק תקשורתי או לדיון מחקרי נרחב. העיסוק בהיבטים התקשורתיים של אלימות מבנית־מערכתית זו נושק לסוגיה של תקשורת ואי־שוויון בישראל, שתעמוד במרכז גיליון הנושא הבא של **מסגרות מדיה**.

לצד השאלות על טיבם, היקפם והשפעותיהם של ייצוגי האלימות בתקשורת - כולל מדיה דיגיטליים כמו משחקי מחשב ורשתות חברתיות מקוונות - עולות שאלות לגבי המרכיבים השונים הרלוונטיים לדעת הנדל (2011) לדיון בתופעת האלימות: **שדה ההסדרה**, דהיינו החוק ומנגנוני הלגיטימציה השלטונית שמסדירים את השימוש באלימות; **הגורם שמפעיל** אלימות, והכוונות והמטרות שעומדות ביסוד פעולתו;

הפעולה האלימה עצמה על האופנויות השונות שלה, למשל תקשורת חזותית או מילולית, או שילוב מולטי־מודאלי של שתיהן, כולל המשמעויות של פעולה זו עבור הגורמים השונים בזירה; **והגורם הנפגע** ומקומו במערך הכוחות הפרשניים. ההתייחסות למרכיבים אלה מעלה שלל שאלות חדשות ומסקרנות לגבי הממשק בין מדיה לאלימות. למשל: מה קורה לשדה ההסדרה של הדיווח על אלימות במהלך השנים, וכיצד הוא משתנה בהקשרים תקשורתיים שונים, כמו גופי התקשורת הממוסדים או העצמאיים? כיצד רואים המדווחים, כגון עיתונאים או משתמשים ברשתות חברתיות מקוונות, את הגורמים המפעילים אלימות ואת האלימות עצמה? מהו השיח התקשורתי סביב הפעולה האלימה - כיצד היא מובנית, והאם היא מובלטת או מושקטת? כיצד מובנים גורמים חברתיים שמפעילים אלימות ואלה הנפגעים ממנה?

המאמרים שנכללים בגיליון זה מתייחסים בדרכים שונות לחלק מסוגיות אלו ומאירים היבטים מרכזיים של הקשרים הסבוכים בין תקשורת לאלימות. הם שואבים ממסורות שונות ומשלימות בחקר התקשורת, מאירים זירות חברתיות מגוונות, ומתייחסים למדיה שונים שמשמשים להבניית האלימות בזירה התקשורתית.

מאמרה של איילת כהן מציע דיון מורכב באלימות חזותית בדימויים שהפכו לאיקוניים בשיח הציבורי בישראל בשנים האחרונות, כולל תצלומים, קריקטורות וסרטוני תעמולה. היא מציעה ניתוח מולטי־מודאלי של מערכות הקישורים בין הטיעונים המילוליים לטיעונים החזותיים בכל אחד ממקרי הבוחן. באלימותם של הדימויים החזותיים היא רואה מקבילה חזותית - ישירה ועקיפה - לפעולות מילוליות של הכפשה, שתורמות ללגיטימציה של הנוקטים באלימות, להתעלמות מסבלם של קורבנותיה ולנורמליזציה של מסרים אלימים במרחב התקשורתי.

מאמרו של גונן דורי־הכהן, שהוא עיבוד והרחבה של מאמר שפורסם באנגלית (Dori-Hacohen, 2019), מציג מחקר אתנו־לשוני של מילת המפתח "התלהמות" כמונח מטא־לשוני נפוץ בעברית העכשווית, אשר מסמן סגנון דיבור בעייתי בזירה הציבורית בישראל, כפי שמעיד הצירוף הכבול הנפוץ "התלהמות ואלימות". המונח "התלהמות" מתייחס לסגנון דיבור חסר רסן ובלתי שקול, שמאופיין בגודש מילולי ורגשי המתבטאים הן בשפה והן במחוות הגוף שמתלוות אליה. המחבר רואה בהתלהמות - ובהאשמת היריב כמתלהם - סגנון דיבור שמונע דיון ענייני ומושכל, ומדרדר את השיח הציבורי אל סף האלימות המילולית והפיזית. התגבשותה של "התלהמות" כמילת מפתח מעידה לדידו על תודעת התפוררות חברתית ועל כשל דמוקרטי.

שני מאמרים מנתחים את השיח העיתונאי בהקשרים שונים ומנקודות מבט שונות. מאמרה של אודליה דיין־גבאי מראה כי התקשורת הישראלית תרמה לעיצוב נרטיבים

ונורמות תרבותיות שהובילו לחקיקת החוק לאיסור צריכת זנות ב־2018, באמצעות מסגור תופעת הזנות בסיקור העיתונאי כזירה של אלימות וניצול, כפי שהיא נתפסת בפמיניזם הרדיקלי, ולא כזירה של עיסוק לגיטימי נוסח הפמיניזם הליברלי. מחקר זה מדגים שילוב פורה בין ניתוח שיח ביקורתי, גישה מחקרית הממוקדת בחשיפת הקשר בין שפה וכות, ובין ניתוח נרטיבי שמאפשר דיון במיתוסים תרבותיים. המאמר מצביע על הקשר בין מסגור תקשורתי לתהליכי הסדרה, ומראה שהשפה משמשת לא רק כלי לנרמול אלימות מבנית, אלא גם אמצעי חשוב לחשיפתה של אלימות כזו, הן במסגרת הסיקור העיתונאי והן כמהלך פמיניסטי־מחקרי.

מאמרה של ענת פלג עוסק גם הוא בסוגיית האלימות המגדרית ומצביע על הסיקור העיתונאי כמאפשר ואף מעודד פוגענות מינית. המאמר תוהה על המשך הצלחתו המקצועית של אייל גולן, שנחשד בניצול מיני של מעריצות צעירות, תהייה שמתעצמת על רקע התפשטותן של תנועת #MeToo בישראל ו"תרבות הביטול" שהתלוותה אליה. המאמר מראה כי השיח בתקשורת הממוסדת והשיח ברשתות החברתיות תרמו לשימור מעמדו של גולן באמצעות הסטת הדיון הציבורי מן ההליך הפלילי לשאלת מעמדו של הזמר ב"בית המשפט של דעת הקהל", הכולל את מסגורו כקורבן של נסיבות משפחתיות ואפליה עדתית, ומסגורן של הנערות הנפגעות כבעייתיות ולא אמינות.

שני מאמרים בגיליון עוסקים בשימושים שונים מאוד זה מזה בפלטפורמת הטיקטוק, הפופולרית בקרב צעירים. וות בעידן הדיגיטלי. מאמרן של שירלי דרוקר שטרית, אלה בר־עטר וסמדר בר־אשר מתמקד באלימות מקוונת שמופעלת על סטודנטיות בדואיות באמצעות סרטוני טיקטוק פוגעניים שמפיצה קבוצה קטנה של צעירים בדואים במטרה לחסום את דרכן לרכישת השכלה גבוהה. המחברות רואות תופעה זו כתגובת בקלאש מצד אותם צעירים לשיפור מעמדן והעלייה בהשכלתן של נשים בחברה הבדואית בשנים האחרונות. האלימות המגדרית המקוונת שבה עוסק מחקר זה מגייסת אמצעים דיגיטליים, כולל תוכנת פוטושופ, להפצת טענות להתנהגות לא מוסרית ולבוש לא צנוע של נשים צעירות. כך הופכת הפלטפורמה הדיגיטלית לסוכנת של אלימות ממשית ומרומזת, שמהווה איום מתמשך ופוגעת בתחושת הביטחון של הסטודנטיות במרחבי הלימודים ומחוץ להם. המאמר מצביע גם על האסטרטגיות שנוקטות הצעירות הנלחמות על זכותן להשכלה.

המאמר השני שעוסק בסרטוני טיקטוק, מאמרן של מאיה דה־פריס ונור גומייד, מתמקד בפוטנציאל של פלטפורמות דיגיטליות להעצמה וקידום של מחאות פוליטיות כאסטרטגיה של מאבק לא אלים וכתגובה לאלימות ממסדית. המאמר בוחן ארבע אסטרטגיות של התנגדות לא אלימה באמצעות הטיקטוק, שבזכות היותה פחות

מצונזרת מפלטפורמות אחרות הפכה לכלי מרכזי בהפקת והפצת חדשות על המאבק בשכונת שיח' ג'ראח בקרב פעילים.ות בירושלים המזרחית. באמצעות ניתוח קורפוס רחב של סרטוני טיקטוק דנות המחברות באסטרטגיות חדשות של התנגדות פוליטית שהתפתחו בעידן הדיגיטלי, אשר נבנות מתוך שזירה של קולותיהם של יחידים לכדי אמירה רחבה של התנגדות שמאוגדת באמצעות ההאשטגים של תנועת המחאה.

לבסוף, מדור ביקורת הספרים, שבהתאם למסורת הנהוגה במסגרות **מדיה** מפרסם שתי סקירות שונות של אותו ספר, מוקדש הפעם לקובץ מאמרים שיצא לאור בהוצאת פרדס במהלך העבודה על גיליון זה, **חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל**, בעריכת עופרה בן-ישי ויגיל לוי. ספר מעמיק וחדשני זה עוסק בסוגיית האלימות הצבאית ושיח הלגיטימציה שמסייע בנרמולה והכחשתה בזירות שונות. מחברי הסקירות, יורם פרי וארן ליביו, הם חוקרים בולטים בתחום של תקשורת, צבא וביטחון. שניהם מראים כי אף שמחברי המאמרים בספר לא הגיעו מתחום חקר התקשורת, פרקיו השונים תורמים תרומה חשובה להבנת תופעות שעומדות בלב מחקר זה, הן מבחינת הדיון התאורטי באלימות והן מבחינת חקר מופעה בזירות אמפיריות שונות של פעילות צבאית. הם גם מעלים שאלות מאתגרות לגבי תרומתן האפשרית של גישות שהתפתחו בתחום התקשורת לחקר אלימות צבאית ולחקר הממשק בין תקשורת לאלימות באופן כללי יותר.

כפי שניסינו להראות, המאמרים בגיליון הנושא מאירים, כל אחד בדרכו, היבטים שונים של הקשר בין תקשורת לאלימות - אלימות כמרכיב מרכזי של הנוף הסימבולי שמיוצג באמצעי התקשורת הממוסדת, אלימות כתוצר של פעילות ברשתות החברתיות המקוונות, אלימות כמופע תקשורתי מילולי וחזותי, ואלימות מרומזת שמרחפת סביב השיח המטא־לשוני במרחב הפומבי. שלא במפתיע, שתי זירות אלימות מרכזיות שבהן עוסקים המאמרים הן זירת יחסי המגדר וזירת המאבק הלאומי, וכמיטב המסורת בחקר התקשורת, המאמרים בגיליון הנושא שואבים ממגוון מסגרות תאורטיות וגישות מתודולוגיות, כמו גישת המסגור, הגישה הנרטיבית, חקר שיח ביקורתי, ניתוח תמטי וניתוח כמותני, ואף משלבים ביניהן.

כפי שמרמז הביטוי "גלישה לאלימות", גבולותיה של האלימות כתופעה חברתית אינם ברורים, ולא אחת עולות שאלות לגבי עצם השימוש במונח "אלימות" (או ההימנעות משימוש בו) לתיאור תופעה זו או אחרת. בשיח הישראלי העכשווי המונח "אלימות" מתייחס בדרך כלל לאלימות מתפרצת, אך ישנם גם מופעים מגוונים של אלימות מבנית: אלימות כלכלית, אלימות רגשית, אלימות פסיכולוגית, אלימות ביורוקרטית ועוד. כל אלה, כמובן, ראויים למחקרים נוספים בהקשר של מדיה ותיקים

ודיגיטליים, מחקרים שיוכלו לשפוך אור רב יותר על תפיסת האלימות עצמה ועל תפקיד התקשורת בהבנייתה. יש להניח שגיליון הנושא הבא, "תקשורת ואי-שוויון בישראל", ימשיך את הדיון במידת מה, שכן לעיתים קרובות התוצר הנלווה או הישיר של פעולות אלימות משיק ליצירת אי-שוויון והבנייתו.

גיליון נושא זה, כמו אחרים מסוגו, אינו יכול להקיף אלא חלק קטן מן האפשרויות הללו, אך הוא מבקש להציב את נושא האלימות במקום מרכזי יותר במחקרים על התקשורת הישראלית ולשמש בסיס לדיון אינטלקטואלי ומחקרי המשך. כתב העת מזמין חוקרות וחוקרים להמשיך את הדיון בנושא בפרויקט המסות שלנו, "מעבר למסגרת". אנו, העורכים, השכלנו רבות מקריאת המאמרים ומהדיאלוגים של אחורי הקלעים עם הכותבות והכותבים. לתודה מיוחדת ראויים השופטים והשופטות של מאמרים אלה, אשר בלי עבודתם היסודית, הקפדנית והמעשירה, לא היה גיליון זה שלם ומעמיק כפי שהוא. תקוותנו היא שקוראי כתב העת ימצאו עניין במאמרים ובסקירות שבגיליון, יעזרו בו בהוראה ואולי אפילו ימצאו בו מקור השראה לעבודתם בהמשך. אנחנו מקווים גם שגיליון זה ישיק מסורת ארוכה של גיליונות נושא מרחיבי דעת.

שלכם,ג,

ד"ר יובל גוז'נסקי, עורך **מסגרות מדיה**

פרופ' תמר כתריאל, עורכת אורחת של גיליון הנושא

רשימת המקורות

- אזולאי, א' ואופיר, ע' (2008). משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר (1967 -). רסלינג.
- הנדל, א' (2011). אלימות. *מפתח*, 3, 53-80.
- Dori-Hacohen, G. (2019). "Hitlahamut": A term for unreasonable populist public talk in Israel. *Discourse and Society*, 30(2), 135-153. <https://doi.org/10.1177/0957926518816193>
- Gerbner, G., & Gross, L. (1976). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 173-199.
- Ozer, O. (2013). Re-assessing the cultivation theory in relation to critics. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(8), 757-761.
- Potter, W. J. (2014). Critical analysis of cultivation theory. *Journal of Communication*, 64(6), 1015-1036.